

TRAU

DALIBOR VÁCHA

**OSTROVY
V BOUŘI**

ALTA

VÁCHA

Ediční rada edice Traumata války

Mgr. Jakub Drábik, Ph.D.

Historický ústav Slovenskej akadémie vied

PhDr. Roman Kodet, Ph.D.

Katedra historických věd Západočeské univerzity v Plzni

doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc.

Historický ústav AV ČR, v.v.i.

prof. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.

Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice

DALIBOR VÁCHA

OSTROVY V BOUŘI

**KAŽDODENNÍ ŽIVOT
ČESKOSLOVENSKÝCH LEGIÍ
V RUSKÉ OBČANSKÉ VÁLCE
(1918–1920)**

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Copyright © Dalibor Vácha, 2016, 2025

Cover © Karel Kárász, 2016, 2025

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, 2016, 2025

ISBN 978-80-278-0249-4 (print)

ISBN 978-80-278-1594-4 (ePub)

ISBN 978-80-278-1595-1 (mobi)

ISBN 978-80-278-1596-8 (pdf)

Obsah

Předmluva	11
Těplušky a ešelony	15
Život v těpluškách	20
Ešelony	34
Blíží se střet se sověty	40
Válka na kolejích	49
Horké léto 1918	53
Od Čeljabinského incidentu po porážku u Kazaně	
Vystoupení proti bolševikům	56
Popravy a brutalita	73
Pohřby a hroby	91
Za cizí město	102
Jídlo a hlad v roce 1918	111
Jídlo a zásobování	111
Armádní intendanty	130
Změna k horšímu	131
Volný čas	137
Kabaret, divadlo a loutky	138
Prostná, fotbal, plavání i karty	145
Výuka jazyků, noviny, časopisy, knihy a přednášky	152

Zpěv a muzicírování amatérské i profesionální	157
Další aktivity: Pohádky i hádky, domácí zvířata, kutilství a malování.	162
Dobrovolci a ženy	169
Původ (rasa, etnická příslušnost)	169
Věk	172
Obličej a postava, vnímání vnější krásy a ošklivosti	173
Hodné, nebo zlé? Chování žen v Rusku očima legionářů.	176
Vztahy krátkodobé	179
Válečná manželství	190
Všední dny na magistrále v letech 1919–1920	197
Ještě ke stravování a zásobování	197
Zdraví a nemoc	210
Hygiena	226
Odívání.	230
Exkurs do netypického podniku – Školy pro nezletilé dobrovolce ...	239
Informačně Osvětový Odbor.	247
Vznik a rozsah aktivit.	247
Symfonický orchestr, plukovní hudby, koncerty	251
Svět armádního divadla	255
Časopisy a knihy, spojení s domovem	261
Svátky a slavnosti	265
Sport a další aktivity	268
Konflikty uvnitř i vně	273
Dobrovolctví versus disciplína	274
Uprostřed ruského rozvratu	281
Oheň podél magistrály.	286

Legionáři a Rusko	295
Krajina lidí – města, vesnice a jejich nádraží	295
Ruská příroda – řeky, hory a tajga	313
Láska nebo nenávisť?	320
Legionářský slang jako výraz rusofilství	329
 Loučení s těpluškami	335
Zmařené naděje.	341
Drama evakuace	347
 Cesta do vlasti	361
Nástup na loď a odjezd z Ruska	364
Fascinace mořem	371
Strava, oblékání, hygiena	375
Nuda a volný čas	378
Vycházky a exotická místa	388
Zdraví a pohřby	401
Vytoužený domov	404
 Závěr	411
 Výběr z vydaných pramenů	413
 Výběr z odborné literatury	423
 Resumé	435

*Věnováno památce Roberta Saka (1933–2014),
spisovatele, historika, učitele a přítele*

Předmluva

Je možná paradoxní, že rigorózní práce, předchůdce této knihy, vznikla dříve než publikace *Bratrstvo. Všední a dramatické dny československých legií v Rusku 1914–1918* (vydána taktéž v nakladatelství Epocha, 2015), která popisuje život dobrovolců v Rusku od léta 1914 až do předjaří roku 1918. *Ostrovy v bouři* se zabývá obdobím následujícím a jejich příběh se uzavírá až v roce 1920. Nicméně je nutné podotknout, že můj zájem o legie zpočátku opravdu vězel v turbulentním období ruské občanské války, kdy se toho v legiích a okolo nich dělo zdánlivě mnohem více než předtím.

V *Bratrstvu* se čtenář mohl seznámit se samotným vznikem československých ozbrojených formací v Rusku a s každodenním životem Čechů a Slováků – dobrovolců – sloužících v ruských uniformách a pod velením Rusů v rámci ruské, zpočátku carské a posléze revoluční armády. První československá vojenská jednotka v Rusku, Česká družina, vznikla již v srpnu 1914 a úzce navazovala na politické aktivity českých krajanů v carské říši, vždyť měla být zhmotněním jejich touhy prokázat vlastní loajalitu k novému domovu a jeho panovníkovi. Teprve na přelomu let 1917 až 1918 se formuje a upevňuje přesvědčení, že Čechoslováci zřejmě Rusko opustí (jedním z propagátorů této myšlenky byl T. G. Masaryk, tou dobou přítomný v Rusku) a odjedou bojovat do Evropy, konkrétně na západní frontu do Francie.

Česká družina, zprvu zamýšlená výhradně jako oddíl s propagandistickými úkoly, se brzy po odjezdu na frontu proměnila v cosi jiného – byla využívána nejčastěji k průzkumným operacím, v dobové terminologii k rozvědkám. Z této jednotky o síle neúplného praporu nakonec vznikl do konce roku 1917 celý armádní sbor s víceméně kompletním týlovým zabezpečením, dělostřelectvem a zdravotní službou. Veteráni České družiny měli za sebou velké množství rozvědek, s nimiž

se dostali i do zpráv ruského hlavního stanu. Následně československá střelecká brigáda prošla krtem ohněm u Zborova, kdy jako jediná dosáhla jistého úspěchu v rámci tzv. revoluční ofenzívy na počátku léta 1917.

Čechoslováci zůstávali v Rusku, přesněji na Ukrajině, v městečkách jižně od Kyjeva, i přes bolševickou revoluci v říjnu 1917 a byli svědky turbulentních změn v ruské městské i vesnické společnosti. Neustále se jednalo a uvažovalo nad tím, co bude dál. Část vojska toužila zůstat v Rusku a podílet se na jeho záchraně, druhá velká skupina zase podporovala ideu odjezdu na západní frontu. *Ostrov v bouři* úzce navazuje na předchozí *Bratrstvo*, ale v každém případě mohou stát samostatně, kdy případná neznalost *Bratrstva* jistě čtenáře nebude omezovat (avšak mnoho v *Ostrovech* naznačených a analyzovaných tendencí má samozřejmě kořeny v době předchozí).

Obě knihy jsou zasazeny do kontextu moderního přístupu k vojenským dějinám, zejména k dějinám válečném každodennosti. Jejich účelem není pohlížet na válku pouze jako na sled bojových operací, ale hlavně jako na rámec každodenního života vojáků na frontě i v zázemí. Proto je vždy věnováno mnoho pozornosti stravování, oblékání, myšlení, vnímání atp. těchto specifických vojáků, kteří vlastně až do poloviny listopadu 1918 bojovali pro neexistující stát; teprve tehdy se totiž o vzniku Československa dozvěděli. Někteří muži tak válčili, trpěli a zabíjeli pro chiméru vysněného samostatného státu po dobu více než čtyř dlouhých let. V předkládané knize se ale zdaleka jen nepíše o všedních dnech; v první řadě je to opět text o válce, proto je velká pozornost věnována i tomu, jak dobrovolci vnímali válku, zabíjení, umírání i tomu, jak se válečné útrapy odrazily na jejich zdraví.

Knihy je podobně jako její předchůdkyně členěna do tematických kapitol, v jejichž rámci se postupuje obvykle chronologicky. Můžeme zde zmínit jeden zásadní předěl v popisovaném období, a tím je přelom let 1918/1919. Tehdy byly jednotky československých legií jednak stahovány k ochraně transsibiřské magistrály, současně se však děly zásadní změny v organizaci vojska jako takového, což vyvolávalo znepokojení i konflikty v tomto politicky značně aktivním tělese. V tematických kapitolách jsou podrobně zkoumány otázky zásobování, stravování, vnímání boje a smrti

i ve světle těchto změn. Knihu uzavírá kapitola, jejímž účelem bylo ukázat legionářskou cestu kolem světa do vlasti optikou každodennosti.

Při výstavbě textu bylo využito široké škály pramenů, z nichž pravděpodobně nejdůležitější byly osobní prameny (deníky, vzpomínky) a současně s nimi tzv. legionářská literatura – romány, povídky, divadelní hry a třeba i básně napsané legionáři o legionářích. Obě knihy, jak *Bratrstvo*, tak *Ostrov v bouři*, jsou určené nejen odborníkům na danou problematiku, ale i nejširší veřejnosti. Lze je chápat jako pokus o nový pohled na československé dobrovolnické formace v Rusku v průběhu první světové války a ruské občanské války. Předkládaná kniha patří do edice *Traumata války* snad ještě více než její předchůdkyně, protože její hrdinové se z války světové dostali do krvavějšího a v mnohém brutálnějšího konfliktu ruské občanské války. Traumatizující tak byly nejen nesmiřitelné boje plné ukrutností, ale hlavně fakt, že se na Rusi a na Sibiři bojovalo ještě dlouho poté, co v Evropě již zavládl mír.

Je příhodné vysvětlit genezi názvu knihy, který je inspirován románem *Ostrov v bouři* (první vydání 1925), který patří do pentalogie známé jako *Legionářská epopeja* Rudolfa Medka (1890–1940) – a aby ne, vždyť Medkova osobnost je jedním z prvních a nejhlavnějších důvodů, proč jsem se československými legiemi začal vůbec zabývat. Medek vnímal legionářské vojsko jako pevný záchytný bod v bouři ruské revoluce; úprava názvu vychází z mé odlišné interpretace tohoto vojska, než jaká byla u Medka. Ten československé vojsko chápal jako jednolitý celek, zatímco já jej vnímám jako značně heterogenní skupinu – proto tedy *Ostrov*, nikoliv *Ostrov*.

Původní (posléze několikrát upravený) text byl napsán za milého, vždy však kritického vedení doc. Roberta Saka (1933–2014), který se bohužel nedožil vydání ani jedné z mých knih, ač na nich měl a má nemalou zásluhu. Právě proto byla tato kniha věnována jeho památce. Stejně tak chci poděkovat prof. Bohumilu Jirouškovi, který mi také zásadním způsobem pomáhal při mém snad úspěšném studiu každodenního života československých legionářů v Rusku, a též dr. Jiřímu Dvořákovi. Rád bych také poděkoval dr. Petru Hofmanovi nejen za výběr obrazového doprovodu k oběma mým knihám o legionářích. Velké poděkování patří také mé manželce Kláře a dceři Klárce.

Těplušky a ešelony

Železniční uzel Bachmač na Ukrajině znamenal pro velkou část československých legonářů nejen ozbrojené střetnutí s postupujícími německými jednotkami, ale též opětovné setkání s *těpluškami*. S těmito nákladními vagony určenými pro přepravu osob se mnozí dobrovolci seznámili již v předchozích letech, kdy v nich například cestovali jako *austrijáčtí* zajatci do zajateckých táborů v nitru ruské říše, nyní v nich však měli trávit mnohem více času. Československý armádní sbor ustupoval na jaře 1918 z Ukrajiny před silnými svazky armád Ústředních mocností, které byly pozvány na pomoc proti ruským bolševikům ukrajinskými separatisty, tzv. hajdamáky. Bylo již jasné, že jedinou reálnou možností je pro armádní sbor Masarykův plán o přesunu na západní frontu do Francie. Mnozí vojáci s plánem nesouhlasili, vždyť také někteří zůstali na Ukrajině nebo od sboru odešli (například Jaroslav Hašek a nejen on), ale většina považovala rozkaz o přesunu do Evropy přes Vladivostok za směrodatný.

Československé ozbrojené síly v Rusku ušly od začátku války dlouhou cestu. Zatímco na jejím počátku stála v srpnu 1914 Česká družina, nepravidelný oddíl o síle dvou až čtyř rot, předjaří roku 1918 bylo na bachmačském nádraží svědkem nakládání zhruba čtyřiceti tisíc mužů. Ti tvořili osm střeleckých pluků a také základ divizních a sborových týlových služeb nebo dělostřeleckých, jízdních a dalších jednotek. Navíc se počítalo s výstavbou druhého armádního sboru ze zajatců roztroušených po vzdálené Sibiři.

Centrum nového náboru bylo položeno do města Omsk, kde záhy vznikl tábor sdružující další příchozí dobrovolce. Takto vzniklé formace by mohly dle úvah Spojenců, Čechoslováků, ale i bolševiků zasáhnout do bojů po boku vznikající Rudé armády proti Němcům a Rakušanům. Proto nad omským táborem vykonávali dozor bolševici, avšak k boji proti společnému nepříteli už nedošlo. Omští dobrovolci byli navíc neustále pod velkým tlakem tamější bolševické organizace, která je nutila ke vstupu do internacionálních gard, předchůdců Rudé armády.¹

Co si ale vůbec představovat pod rusismem těpluška? Jak už bylo naznačeno, jednalo se o nákladní vagony, které byly určeny k přepravě vojenského personálu. Typická těpluška byla vybavena *nary* (někdy se jim říkalo *prkna*), což byly několikapatrové široké palandy, a také typickými kamínky. Vagony mívaly červenou barvu, vojáci jim posléze říkali „rudé domky“.² Kapacita takových vozů byla zhruba okolo dvaceti mužů i s jejich osobními věcmi. Překotný ústup před postupujícími Němci a narůstající spory s bolševickými komisaři, kteří nechtěli Čechoslováky pouštět pryč a hodlali je využít v místním boji proti Ústředním mocnostem, však znamenal, že vojáci armádního sboru byli v Bachmači nuceni vzít zavděk prakticky čímkoliv. Tísnilo se v přeplněných vagonech, v některých jich bylo třicet až čtyřicet, i když podle vojáků samotných se ideální počet udával okolo čtyřiadvaceti.³

¹ Victor Miroslav FIC, *Československé legie v Rusku a boj za vznik Československa 1914–1918 II*, Brno 2007, s. 28–29, 125–129.

² Jan RADA, *Pan Brouček na Sibiři a jiné satiry*, Praha 1928, s. 23.

³ „S různými pocity před nelákavou budoucností nastupujeme dny nového období. Ve vagónech je nás tolik, kolik se tam vejde! Kde jaké místočko na dvojitéch prýčnách je obsazeno. Uprostřed vozu máme kamna...“ Záznam ze dne 3. března 1918, Osobní deník Jana Faláře, in: Jana KREJČOVÁ (ed.), *Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu Prachatice*, Prachatice 2000, s. 64; srov.: „Proto mohou ležet pouze na boku, aby každý zabral co nejméně místa, a proto odpoledne vyspávají, že se jich pět na jedné stanici rozešlo po sousedních vozech na besedu, aby si ostatní mohli aspoň trochu vynahradit špatnou noc.“ Josef KOPTA, *Třetí rota*, Praha 1947, s. 403.

Situaci neusnadňoval rozvrat, který na ruských železnicích trval už od předchozího roku. Jen s vypětím sil se dařilo shánět potřebný počet vagonů a ještě větší potíží nastávala v otázce lokomotiv a potřebného personálu. Například štábní kapitán Eduard Kadlec ze 6. střeleckého pluku se nijak nerozpakoval a jen 7. března nechal přímo v Bachmači pro potřeby svých jednotek zabavit dva osobní vlaky i s lokomotivami, když z nich předtím jeho vojáci donutili vystoupit civilní cestující.⁴ V některých případech bylo nutno vyložit nákladní vagony již připravené k odjezdu, jen aby dobrovolci měli kam složit svůj vlastní majetek.⁵ Kapitán Kadlec během následujícího dne iniciativně posílal na všechny strany malé skupinky vojáků, které měly získávat lokomotivy a vagony pro oddíly první divize.⁶ Jeden z jeho podřízených, Alois Borkovec, komentoval Kadlecovy rozkazy lakonicky: „Naši rekvirovali kde jakou lokomotivu s vagony...“⁷

Zřejmě nejúspěšnější z vyslaných důstojníků byl podporučík Maixner, kterému se podařilo obstarat po dohodě s bolševickým komisařem v nedalekých Konotopech dvě lokomotivy a devadesát vagonů v obstojném technickém stavu.⁸ Dalších úspěchů dosáhli vojáci ve Vorožbě. O tom, jakým způsobem byly zadány rozkazy, jak získávat vozový park zanechal vzpomínku Svatopluk Weinstein: „Jedem na východ, shánějte lokomotivy, vozy, uhlí! Bližší rozkazy? Dohromady žádné – zde má široké pole působnosti iniciativa...“⁹

A jak bude ukázáno dále, iniciativa vojákům ani důstojníkům rozhodně nechyběla nejen v tomto ohledu. V některých případech prostě vlaků nebyl dostatek: vojsko se sice mnoha majetku zbavilo ještě u Kyjeva, kde

⁴ *Bachmač. K 20. výročí bitvy u Bachmače vydal pěší pluk 6 „Hanácký generála Jany“, Olomouc 1938, s. 25.*

⁵ B. EMR, *Vzpomínka na odjezd*, in: *Tamtéž*, s. 165.

⁶ *Tamtéž*, s. 33.

⁷ Alois BORKOVEC, *Do Sibíře...*, in: Adolf ZEMAN a kol., *Cestami odboje III. Jak žily a kudy táhly československé legie*, Praha 1928, s. 238.

⁸ *Bachmač*, s. 34.

⁹ Svatopluk WEINSTEIN, *Před dvaceti léty. Vzpomínka ne statistická*, in: *tamtéž*, s. 128.

ho rozprodali, ale pořád ho zbývalo dost.¹⁰ Čtvrtý pluk se dostal do Bachmače s množstvím povozek plných vojenského materiálu a zásob, ale nakonec dostal k dispozici pouhé tři vlakové soupravy. Velitel pluku Stanislav Čeček „... nařídil, aby byl rozprodán nebo odevzdán veškerý přebytný materiál. Tak se celý náš tábor pojednou proměnil v hotový ‚bazar‘. Byly prodávány koně, povozy, sedla, zkrátka všechno, co se nevešlo do vlaku...“¹¹

Převážná většina vojáků tedy v Bachmači (popřípadě v její blízkosti) nastupovala do obyčejných nákladních vozů, které byly plné špíny a nepořádku, o klasických vybavených těpluškách se jim mohlo doslova jenom zdát. Chyběla zejména kamínka, což se ukázalo v nejbližších dnech velmi chladného března 1918 jako nepříjemná komplikace. Voják Vilém Hojgr zanechal vzpomínku na vozy, které se podařilo přistavit jeho jednotce nedaleko vesnice Česnokovka, a to jen několik hodin po ukončení přestřelky s německými předsunutými oddíly: „Bez řeči jsme si vlezli mezi bratry do vagonu, který ještě nebyl zařízen. Byl bez kamen a bez pryčů, takže jsme leželi jen na podlaze, a v každém vagoně nás bylo hodně přes třicet. Venku už zase mrzlo. Ale když se zavřelo a my si lehli navzájem na nohy, bláto se zapařilo a my spali jako v ráji. Příštího dne jsme se probouzeli již někde u Konotop. Byla to na nás podívaná! Tváře jako komináři, takže jsme se skoro ani nepoznali. Z plášťů se ještě kouřilo, a konce plášťů, které byly suché, byly jako prkna. Hodně jsme se nadřeli, než jsme se zase podobali vojákům.“¹²

¹⁰ Josef MĚCHURA, *Rozvědčici u Kazaně*. Praha 1932, s. 16n.

¹¹ Metoděj PLESKÝ, *Velezrádci IV. Na řece Volze. Vzpomínky ze světové války 1918*, Praha nedatováno, s. 111.

¹² Vzpomínka Viléma Hojgra in: Josef KOPTA – František LANGER – Rudolf MEDEK, (eds.), *Od Zborova k Bachmači. Památník o budování československého vojska pod vedením T. G. Masaryka*, Praha 1938, s. 196; srov.: „V naprosté tmě tlačili jsme se k sobě v marné snaze zahřátí se. Všemi skulinami dral se chlad dovnitř rozviklaných vozů bez kamínek.“ Josef KYNCL, *Od Bachmače k vystoupení*, in: A. ZEMAN a kol., *Cestami III*, s. 230. „Cesta vlakem byla mizerná. Byla ještě zima, va vagonech také, kamínka jsme neměli, abychom si mohli zatopit, teprve jsme se museli zařizovat, shánět a vlastně ani nebylo čím topit.“ Oldřich JURMAN (ed.), *Legionářská odysea. Deník Františka Prudila z ruské fronty*, Praha 1990, s. 38.

*Z počátků anabáze – transport 1. čs. dělostřelecké brigády
na nádraží Tamala, březen 1918*

Václav Cháb zase vzpomínal na učitele, který se snažil dokázat, že v těplušce nemůže být dostatek vzduchu pro více než třicet nocležníků, a pokud jich bude víc, tak se přes noc prostě udusí: „Ale je ráno, všichni vstávají a neudusil se nikdo,“ okomentoval svéráznou teorii Cháb.¹³ Potíže nastaly i s přepravou živého inventáře. Část ho vojáci rozprodali, ale stovky vycvičených a mnohdy s vypětím sil sehnaných nebo zachráněných koní (pro dělostřelectvo nebo pro průzkumné čety) chtěli dobrovolci vzít s sebou. Muži museli v nákladních vagonech improvizovat přepážky, ke kterým mohli zvířata uvazovat a sami se uskovňovali, aby nemuseli koně prodávat, nebo je nechávat na Ukrajině.¹⁴

A tito dobrovolci měli ještě velké štěstí oproti jedincům, kteří se k vlakům dostali jako poslední. Pro ně již nebyly určeny ani těplušky, ale

¹³ Václav CHÁB, *Bachmač. Březen 1918*, Praha 1948, s. 36.

¹⁴ M. PLESKÝ, *Velezrádci IV*, s. 111.

ani nákladní vagony – vojáci si prostě vyšplhali na obyčejné plošinové vagony. Budoucí československý generál Matěj Němec se z Bachmače přepravoval na plošinovém vagonu až do Kurska, což je několik stovek kilometrů. Jediný zdroj tepla, který měli k dispozici, byl otevřený oheň rozdělaný na kovovém plátu přímo na voze.¹⁵ Téměř zázrakem sehnané vagony se spojily do tzv. *ešelonů*: za lokomotivou (vojáci jí říkali *kocour*), byly nákladní vagony se zbraněmi a majetkem armádního sboru (zásoby), plošinové vagony s vojáky nebo dělostřeleckým materiálem, těplušky a v neposlední řadě tzv. *klasňáky*, vozy druhé nebo třetí třídy, v nichž se přepravovali důstojníci a političtí pracovníci československého odboje v Rusku.

Těpluška měla být zpočátku pro vojáky jen dopravním prostředkem do Vladivostoku a vojáci v nich měli strávit pouze nějaký ten týden. Přesto (nebo možná právě proto) již od počátku začali vojáci s jejich úpravami, což je fenoménem, který nelze v otázce každodenního života československých legií v Rusku od roku 1918 opominout. Stejně tak se *ešelon* stal specifickou jednotkou vojenského i politického života vojska.

Život v těpluškách

Prostor těplušky, někdy se jim také říkalo *škatulky*, byl zpočátku velmi chaotický a rozhodně neútulný. Vojáci s sebou nepřinesli příliš mnoho osobních věcí, přesto se vůz většinou podobal spíše zmatenému skladišti. Zřejmě v největším pořádku byly zbraně, pušky a granáty. Vojáci je neodevzdávali do žádných společných skladů, ale ponechávali si je celou dobu u sebe. Těpluška byla zaplněná batohy, botami, kabáty, přikrývkami a dalším oblečením. Z ostatních předmětů je nutno zmínit snad jen

¹⁵ „Hráli jsme se sice u ohně, který hořel na železném plátu uprostřed plošiny vagonu, ale druhá strana byla ztuhlá mrazem.“ M. NĚMEC, *Návraty ke svobodě*, Praha 1994, s. 94; srov.: „Na cestu vlakem, alespoň v prvních dnech, nerado se vzpomíná: nedařilo se nám valně. Ve vozech, které byly přeplněny, nebylo prken, ani kamen, a noci byly chladné.“ M. PLESKÝ, *Dějiny 4. střeleckého pluku Prokopa Holého 1917–1920*, Praha 1937, s. 128.

předměty denní potřeby včetně těch kuřáckých a jídelních (obvykle univerzální *kotělok* a lžice), několik fotografií a dopisů z domova a možná pár knih, výtisků novin nebo časopisů. Jistě se objevily hudební nástroje – housle nebo *garmonošky* (harmoniky).

Vojáci spali pod kabáty, dek byl jako všeho ostatního nedostatek. Spalo se jen tak na prknech paland, málokdo měl dvě pokrývky, aby si jednu mohl dát pod sebe. Teprve později se vojákům podařilo získat celtovinu, kterou sešili, nacpali slámou a získali tak poměrně pohodlné slamníky.¹⁶ Jedna z mnoha dochovaných fotografií z pozdější doby ukazuje horní patro takové palandy. Jednalo se o několik silných prken připevněných od stěny ke stěně, na nichž mají vojáci tenké slamníky a přikrývky. U hlavy je na stěnu připevněna po celé délce palandy polička na drobné předměty a prádlo.¹⁷ Dokud byla zima, nevětralo se, což se odráželo na nízké kvalitě vzduchu. Také osvětlení nebylo nejlepší, převážná většina těplušek byla bez oken a panoval nedostatek obyčejných svíček, o lampách, popřípadě petroleji do nich nemluvě. Svíce se improvizovaly, jako ostatně všechno, místo knotů se používalo tkaniček do bot.

Záhy se však vnitřní obraz těplušky začínal měnit k lepšímu. Právě ve zmiňovaném Kursku a na přilehlých nádražích se podařilo po nejednoduchých jednáních s bolševiky získat další desítky vagonů. Muži se tedy nemuseli tísnit po třiceti, jejich počet se ustálil na přijatelnějších zhruba dvaceti obyvatelích. Špatné vagony byly vyměněny za lepší, vojáci se z plošinových vozů přestěhovali do krytých, do nevybavených těplušek se pořizovaly palandy i kamínka. Upravování vnitřního vybavení těplušek bylo dlouhodobou záležitostí, která byla vedena nejen touhou po pohodlí, ale také čínorodostí vojáků.

Zanedlouho se ve vagonech začaly objevovat stojany na pušky, košíky na ruční granáty a truhličky na munici. U kamínek přibyla krabice

¹⁶ „Před jednou těpluškou ležela hromada sena a slámy, bůhví kde sehnané, kterou si hoši cpali do primitivních slamníků, sešitých z palatek, aby je holá prkna netlačila.“ A. ZEMAN, *Osvoboditelé*, Praha 1936, s. 129.

¹⁷ Týž a kol., *Cestami odboje IV. Jak žily a kudy táhly československé legie*, Praha 1928, s. 58.

na otop, za nějž sloužily ukradené kusy nádražního plotu, uhlí posbírané po nádraží a ostatně jakékoliv kusy a kousky dřeva, které vojáci při toulkách okolo nádražních budov našli. Vojákům neuniklo snad nic, co se dalo spálit. Spotřeba otopu byla velká, v březnu a dubnu bylo nutno topit celý den i noc, vojáci se střídali na směny, aby oheň nevyhasl. Rudolf Medek v jednom z románů popsal takový klasický obraz března 1918: „Vůz byl uprostřed volný. Stála zde malá kamínka, u kterých seděl starší chlapík s kapičkou u nosu a zvolna přikládal silná polena dříví, kusy všelijakých latí, občas hrudu černého uhlí a různé tříšťky zurážených železničních plotů.“¹⁸

Teplota a její udržování na snesitelné úrovni byla jedním z mnoha sporných bodů života těplušky. Za prvé muselo být rozhodnuto, kdo se bude starat o otop a o kamna, vojáci se hádali ohledně nočních i denních služeb, v neposlední řadě byla problémem intenzita vytápění. Pokud se topilo moc, vojákům na horních lůžkách bylo příliš vedro, a pokud se topilo méně, vojáci dole a zejména v blízkosti špatně těsnících dveří nebo škvír téměř omrzali.¹⁹ Zcela přesně to charakterizoval Pavel Fink v autobiografickém románu *Válčící národ*: „Který sakrament jen vymyslíl tyhle těplušky? Vždyť je to hotová mučírna! Buben je do běla, na krok nelze se k němu přiblížit, nechceš-li se zalknout žárem. Odsedneš-li, pořád ještě z předu přismažuješ, ale záda již ti přimrzají ke vratům.“²⁰ V některých vlacích byly posléze ustanoveny funkce tzv. *dněvalných*, dva muži v každé těplušce měli za úkol se starat o její čistotu, zásobu dřeva a vytápění.²¹

K základním prvkům vybavení, jako byly palandy, rychle přibývaly police na noviny a knihy. Zpočátku tiskovin mnoho nebylo, zvláště těch

¹⁸ R. MEDEK, *Mohutný sen*, Praha 1930, s. 38; srov.: A. ZEMAN, *Osvoboditelé*, s. 123.

¹⁹ „Jelikož dobrovolci spali po šesti i více nad sebou na každé straně, byla v obou patrech nestejná teplota: bylo-li horním příjemně teplo, tu krajním dole div nepřimrzly vlasy ke stěně vagonu – mrazem hřebíky a kov byly pokryty jíním – a bylo-li dole teplo, tu nahoře bylo již nesnesitelné vedro.“ Otakar VANĚK – Vojtěch HOLEČEK – Rudolf MEDEK (eds.), *Za Svobodu III*, Praha 1926, s. 29.

²⁰ Pavel FINK, *Válčící národ*, Praha 1925, s. 573.

²¹ J. KYNCL, *Od Bachmače*, s. 232.

českých, častým čtením byly různé staré otrhané kalendáře. Přednostní místo bylo určeno pro nejnovější výtisk *Československého deníku*, nejdůležitějšího informačního média té doby pro dobrovolce. V jednodušších časech, když byl dostatek cigaretového papíru, se stará čísla novin schovávala, jindy se z nich stal materiál na ubalení cigaret. Vojáci přinesli lampy (někdy koupené, jindy ukradené), tu a tam sehnali (stejným způsobem) klasický ruský samovar. V některých vozech vojáci dokonce vyrazili, když přišlo hezčí počasí, prkno ve stěně a vytvořili tak okénko, skla byl samozřejmě nedostatek jako všeho.²² V těpluškách se objevily improvizované stolky a stoly a nikomu nevadilo, že jeden takový stůl byl vyroben z ukradených dveří od nádražního záchodu.

Osobními vagony – zde pro převoz raněných a nemocných – disponovali dobrovolci v předjaří 1918 jen zcela výjimečně

Adolf Zeman připomínal, jakým způsobem si dobrovolci opatrovali vše potřebné: „... potkával stále takové ‚široké‘ postavy bratrů, vlekoucích cosi pod svými plášti. Ale dělal, jako když to nevidí. Těplušky, které

²² „Jiní prořezávají okénka do tmavých dobytčáků a zasazují do nich neuměle skla...“ V. CHÁB, *Bachmač*, s. 92.

s počátku byly holé, prázdné a neútné, pomalu se zařizovaly. Vznikaly stoly a lavice, opatrovala se nejodvážnějším způsobem železná kamínka, svítlny a lampy všemožných tvarů, ‚baky‘ (plechové mísy) a ohromné čajníky. Žádná bouda u nádraží, opuštěný vagon nebo skladiště – nebyly si jisty, že jejich vnitřek nebude podroben bedlivé prohlídce dobrovolců, pátrajících po potřebných předmětech. Z těplušek stávaly se tak pomalu snesitelné ‚kvartýry‘.²³ Vojáci v nich trávili převážnou část dne, buď byl vlak v pohybu, nebo se jim nechtělo vycházet do okolního mizerného počasí. Neustávající pohyb samozřejmě ovlivňoval každodenní život, jeden takový problém popsal anonymní legionář v následující básni:

*„A zas druhý náraz, větší,
to vlak někam stěhují:
kotlík plný s pryčny mi slít,
kamarádi hubují...“²⁴*

Těplušky samozřejmě postrádaly jakákoliv hygienická zařízení, ale vojáci si dokázali poradit se vším, buď prostým otevřením dveří za jízdy, nebo poodejitím od vagonu v případě zastávky: nijak tak nevybočovali ze zvyklostí zavedených na ruských železnicích. Někdy se v lenosti dokonce překonávali: „Přes to, že náš vagon stojí právě proti obydlému staničnímu baráku, z jehož oken každou chvíli vykukují dvě starší panny, vypouštějí kluci ‚vodotrysk‘ skulinou poodsunutých vrat, by se nechumelilo. Však prý to žádný nepozná, teče-li to se střechy nebo z ‚kliky‘.“²⁵

Improvizovaný záchod byl však skutečným luxusem, kterým mnoho vozů nedisponovalo. Jak takové zařízení vypadalo a fungovalo? „Než jsme dojeli do Rtiščeva, pokrývala vyřezaný otvor, jímž bylo možno pozorovati kolejnice pod vlakem, destička otáčející se kolem hřebíku. Na ní

²³ A. ZEMAN, *Osvoboditelé*, s. 129.

²⁴ Značka –I, *Těplušky*, Sibiřská 5, prosinec 1925, s. 3.

²⁵ Karel FIBICH, *Povstalci III*, Praha 1938, s. 292.

vybízěl modrý nápis: ‚V případě nebezpečí rače odsunouti.‘ Na stěně těplušky stojí křídou napsáno: ‚Použití dovoleno jen za jízdy v nejkrajnějším případě. Zneužití se trestá vyhazovem z těplušky!‘²⁶

Jak se zlepšovalo počasí, vojáci se pouštěli do úklidu, vymetali ven prach a zaschlé bahno, větrali příkrývky a první slamníky. Relativní poklid a dlouhé zastávky jim dovolily vyprat si oblečení, zejména spodní prádlo. Způsob praní nebyl nic složitého, obvykle trochu mýdla a potok. Někdy se vojákům podařilo sehnat v blízkém městečku nebo vesnici prádelnu, pokud ji měli jak zaplatit. Po takovém velkém prádlu se těplušky proměnily v dusné, vlhké sušírny, kde na napjatých provázcích visely různé kusy oblečení, a polonazí vojáci čekali, až jim uschne většinou jediná sada prádla.²⁷

Pro alespoň naznačení života v těplušce nestačí jen načrtnout její vizuální stránku, tedy jak vypadala a čím byla vybavena. Ve vagoně, po velkou část času uzavřeném, žilo na jaře 1918 v průměru asi dvacet až pětadvacet dospělých mužů. Nedostatek příležitostí (nebo nechutí) se pořádně umýt nebo si častěji vyprat oblečení, společně s hrubým ruským tabákem *machorkou*, kouř ze špatně těsnících kamen nebo komínu, výpary z jídla i ze strojního oleje na zbraních, to vše vyústilo ve velmi specifický pach, kterým se vyznačovali všichni její obyvatelé. Opominout nelze ani tělesné procesy, které někdy nechávaly spolubydlící klidnými, jindy vyvolávaly salvy smíchu nebo nadávek.²⁸

Jak těpluška zněla? Vesele, smutně, hromově i tichounce. Pětadvacet chlapů na jednom místě snad ani nemůže být úplně potichu. Kdyby šel někdo okolo a přiložil ucho ke stěně, slyšel by kakofonii hlasů vyprávějících, hádajících se, nadávajících, vysvětlujících a poučujících. Zazněl smích, hádka, vzpomínka na domov a velmi často též píseň, ať už ruská

²⁶ Týž, *Povstalcí II*, Praha 1938, s. 230.

²⁷ Fotografie in: O. VANĚK – V. HOLEČEK – R. MEDEK (eds.), *Za svobodu II*, Praha 1926, s. 697.

²⁸ „... Dohnal se ptal ještě jednou, ale mimo spáče, jenž nevědomky dal průchod svým větrům, nikdo se neozval. ‚Otevři trochu, ať to vyjde!‘ řekl svlečený již Končíř.“ R. VLASÁK, *Houpačky na magistrále*, Praha 1927, s. 19.

nebo česká.²⁹ Náhodný kolemjdoucí by slyšel housle, harmoniku, praskání dřeva v kamnech, mlaskání a lomození lžice o *kotělok*. Cvakaly závěry zbraní, brousily se bodáky, kindžály, dýky. Dupaly boty. Vyprávěly se pohádky. Dřevo paland praštělo, někdo četl nahlas noviny, jiný se učil francouzsky, rusky nebo dokonce anglicky. Rozebírala se politika, válka, rodina. Za jízdy vrzaly osy, popraskávalo dřevo stěn a pod podlahou pravidelně bouchala kola. K pohmatu byla těpluška drsná, neohlazená, nebyl problém zarazit si třísku.

Upravená těpluška se stala náhradním domovem pro desítky tisíc mužů

Karel Zmrhal, tehdy štábní písař a později důležitý politický činitel na sjezdech československého vojska na Sibiři, si život v těpluškách pochvaloval: „Někdy se nám dokonce zdálo, že bydlíme pohodlněji než

²⁹ „Vlaky chvěly se českými písněmi, rozesmály se smíchem bratří, kteří přes těžké postavení nikdy neztratili zdravý humor...“ Josef NOVOTNÝ, *Smrtí k životu. Kronika přerodu sibiřského legionáře*, Praha 1921, s. 91.

u některého ukrajinského sedláka. Jak také ne! Tu jsme byli vlastními domáčími pány a podle stavu toho se i zařídili. Těpluška byla nám novým domovem – hradem.³⁰

Pracovitost, praktičnost, touha po pohodlí a čistotě. Tyto a další charakteristiky přímo vystupují z pramenů popisujících konec jara 1918 a vztah dobrovolců k jejich příbytkům. Stejně to bylo i v případě zemljánek různě po Ukrajině, s kasárnami v Kyjevě a na dalších místech.³¹ Bezpochyby se jedná o obraz konstruovaný samotnými legionáři; tak chtěli, aby byli vnímáni. Realita nebyla tak líbivá, nelze si představovat vydrhnuté podlahy, načechrané pokrývky a čerstvé květiny ve váze v každé těplušce, přesto se blížila obrazu, který legionáři zanechali v pamětech a denících.

Jejich touha po pohodlném a praktickém bydlení se totiž spojila s dalším důležitým faktorem – s nudou. Pomalá jízda na východ s častými přestávkami poskytovala příliš mnoho volného času, který nebylo jednoduché smysluplně naplnit. Vnitřní úpravy vojáků brzy přestaly bavit, vlastně nebylo co stále vylepšovat; obrátili tedy svojí pozornost navenek. Vyrobili schůdky, jednoduchá stupátka ze dvou prken nebo madla z vyprázdněné dutiny nevybuchlého šrapnelu ke snadnějšímu vyhoupnutí se nahoru.³²

Josef Kopta popsal život okolo ešelonu: „Malá zastávka stačila, aby se vyřítili truhláři s hoblíky a sekýrami, a přitesávali, řezali, ohlazovali dlouhá i krátká prkna a laťky, nebo měřili a sestavovali rozkošné schůdky s vyřezávaným zábradlím, které již poskytnou dostatek pohodlí při výstupu do vozu, jenž byl doposud velmi obtížný, neboť se podobal lezení na strom... Bylo to divení a závisti, když v jedné těplušce svítila na dveřích mosazná, horlivě vyleštěná klika a pod ní niklová ozdoba na klíčovém otvoru...“³³

³⁰ Karel ZMRHAL, *Okolo Penzy v dubnu 1918*, in: A. ZEMAN a kol., *Cestami IV*, s. 9.

³¹ Dalibor VÁCHA, *Bratrstvo*, Praha 2015, s. 17–30, 150–157.

³² Fotografie in: O. VANĚK – V. HOLEČEK – R. MEDEK (eds.), *Za svobodu III*, s. 17; zde vidíme obojí – úchytka ze šrapnelové dutinky i prkenné schody do těplušky; A. ZEMAN, *Osvoboditelé*, s. 129.

³³ J. KOPTA, *Třetí rota*, s. 439.

Nakonec se rozhodli, podobně jako na zemljankách, použít těplušky a jejich vnější stěny jako propagační plochu. Na dveřích a stěnách železničních vagonů vznikly desítky a stovky originálních i méně originálních výtvorů s různými náměty i obsahem. Dobrovolci chtěli ukázat, že jsou to jejich vagony, že v nich jedou právě oni. Začalo se nenápadně, vedle dveří nebo přímo na nich se objevovaly seznamy obyvatel, obvykle to bylo jméno a příjmení doplněné místem, odkud dotyčný pocházel, jen zřídkakdy se tam objevovalo třeba povolání. Seznamy obyvatel nebo seznamy nájemníků sloužily jako prostředek komunikace, vojáci z dalších vlaků obcházelí vagony a hledali spolurodáky nebo příbuzné: „Na každém vagoně seznam měst a míst přítomných českých vojáků.“³⁴ Některé těplušky byly pojmenovány, například *Parlament*. Vtipálci si na těplušky pověsili tabulky, že „... se tu u nich žebrota zapovídá a všechny pozvánky do plesů a zábav se s díky odmítají.“³⁵ K prvním dekoracím taktéž patřily červenobílé vlaječky, chvoji nebo různé naaranžované větve a jednoduché nápisy.

Teprve později přicházely na řadu velké obrazy, které mnohdy z takového ešelonu udělaly přehlídku české historie, kultury, vlastenectví a v neposlední řadě slavjanofilství (či spíše rusofilství). K obrazu, nebo vlastně plastice, vojáci připojovali ozdobným písmem vyhotovené nápisy, které měly spojitost s obrazem. Nápisy byly v latině, jen výjimečně

³⁴ Zápis ze dne 27. dubna 1918; Osobní deník Jana Čížkovského, in: Miroslava CTI-BOROVÁ (ed.), *Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu České Budějovice*, České Budějovice 2000, s. 65; srov.: „Vzpomene si, když jsme jeli z Ukrajiny. Jeden ešelon – vlastně jen jeden vagon – měl na stěnách napsáno, odkud ten který bratr, obyvatel vagonu, jest. Všetaty, Praha II., Karlín, Mělník, Uherské Hradiště, Olomouc, Strašnice, Žižkov, Beroun atd. bylo napsáno na vagoně – křídou. Bylo to jakési „Hledají se“, neboť stanul-li kde tento ešelon, bylo kolem vagonu ihned spousta bratří. „Kdo je to ze Všetat?“ ptal se jeden. „Já!“ ozvalo se z vagonu... Jakmile však onen vagon, lépe ešelon, odejel, začali pracovat bratři, kterým se nápad – napsati jména měst, míst, vesnic atd., z nichž pocházeli obyvatelé těplušky, líbil. Museli to mít také. Dali se do práce a za chvíli byly vagony popsány – jmény bratří a míst, z nichž pocházeli, někde i místa, v nichž byli v zajetí.“ R. VLASÁK, *Houpačky na magistrále II*, Praha 1929, s. 203. Viz také fotografie in: Ferdinand PÍSECKÝ, *Světlem za svobodu*, Praha 1920, s. 149; srov.: J. KOPTA, *Třetí rota*, s. 439.

³⁵ Tamtéž, s. 439–440.

v azbuze. Z historických námětů se na stěnách těplušek objevili Jan Žižka („Bijte, zabijte, nikoho neživte“ nebo „Kdo jste Boží bojovníci...“) a Jan Hus („Tys neodvolal pravdu svoji – my neustoupíme“).³⁶ František Langer připomínal kromě hesel spojených s „jiráskovským“ husitstvím („Z Čech až na konec světa“) ještě Psohlavce a básně Petra Bezruče.³⁷ Nebyl zapomenut Karel Havlíček Borovský, Jan Sladký Kozina („Hin se ukáže, kdo z nás“) či svatý Václav („Nedej zahynout nám ni budoucím“) a postavy a místa s mýtickou nebo historickou důležitostí pro český národ, mezi ty patřil Praotec Čech, Přemysl Oráč, opět kněžna Libuše („Ó, moje město, sláva bude Tvá! Ty cizí chátru nohou rozšlápneš!“) nebo Blaník.³⁸

Vojáci zhotovili i několik siluet slavných měst: nejčastěji Prahy („Ty slávo Čechů, jako kdysi žila, žiješ a budeš žít v srdci našem!“ a „Praha je všech Čechů ráj!“) a Táboru. Vzpomínalo se také na další krásná místa Čech, Moravy i poměrně výjimečně Slovenska, příkladem by mohl být slovenský bača s panoramatem Tater („Nad Tatrou sa blýská, hromy divo bijú...“) nebo ozdobný nápis „Mošovce, Turčiansky Svätý Martin“ na těplušce Andreje Šikury a několika dalších Slováků.³⁹ Moravu oslavoval obraz s dívkou v klasickém hanáckém kroji („Na té naší Hané“).⁴⁰ Jeden z vozů 1. praporu 4. střeleckého pluku byl ozdoben plastikou vesnice, možná domova jednoho z dobrovolců, jeden vagon štábu téhož pluku nesl nápis: „Nebude pánů ani otroků“.⁴¹

Na těpluškách defilovaly postavy ze slavných literárních děl: Lešetínský kovář („Jeho perlík jako hrom“) nebo Strakonický dudák. Na jedné

³⁶ K vnímání husitství československými dobrovolci D. VÁCHA, „*Husité dvacátého století*“, *Odras fenoménu husitství v československých legiích v Rusku 1914–1920*, Historie a vojenství 59, 2010, č. 1, s. 4–18.

³⁷ František LANGER, *Byli a bylo*, Praha 1991, s. 251.

³⁸ Foto in: *K vítězné svobodě*, Praha 1928, s. 122, 124; O. VANĚK – V. HOLEČEK – R. MEDEK (eds.), *Za svobodu II*, s. 723, 727.

³⁹ Blažena URBANOVÁ – Ferdinand VRÁBEL (eds.), *Spomienky ruského legionára Andreja Šikuru z Mošoviec*, *História a vojenství* 14, 2010, č. 2, s. 155.

⁴⁰ Foto in: *K vítězné svobodě*, s. 123, O. VANĚK – V. HOLEČEK – R. MEDEK (eds.), *Za svobodu II*, s. 729; J. KOPTA, *Třetí rota*, s. 412, 437.

⁴¹ M. PLESKÝ, *Dějiny*, s. 132, 135.

Vnější výzdoba těpušek odrážela jak ideová východiska čs. odboje...

...tak i jasný názor na aktuální vývoj událostí

z těplušek byl do kostýmu Lešetínského kováře obléknut T. G. Masaryk,⁴² k jinému obrázku Masaryka připojili nápis: „Otče, tvé slovo – náš zákon!“, a u následujícího ironické: „Do Paříže bez halíře“.⁴³ Další témata spojoval charakter přímé politické propagandy, vlastenectví a slavjanofilství („Hoj, rodino milá, hodina odbila, žije matka Sláva!“). Zcela jasné poselství podával nápis „Nevěřme nikomu, věřme jen sobě“. K dalším patřily obrazy Slováka ozbrojeného valaškou („Kto sa Slovák cítí, nech' sa šable chytí a medzi nás stane!“), lva stojícího nad rozdrásaným orlím tělem („Bratři Češi, pojďte s námi! Rakousko je Slovanů všech potupa. Ke svobodě pomůžeme si sami. V Argonách lev dvojhavého orla rozdupá.“) a umírajícího dobrovolce doprovázeného nápisem v ruštině („Lučše smrt', čem žizň raba“ – Lepší smrt, než život otroka).⁴⁴

Pohotový legionářský humorista Jan Rada neopomněl okomentovat přípravu výzdoby a výzdobu těplušek samotnou:⁴⁵

<i>„Na třetím – ó, hrůza!!</i>	<i>Vybilíme Vídeň!! – Kašlem na Habsburky!!</i>
<i>Brouček znamená</i>	<i>Rozsekáme Němce, Maďary a Turkey!</i>
<i>kolem lebek s hnátý</i>	<i>Expres: Moskva – Berlín – Praha kamenná.“</i>

⁴² „Ráno započali jsme s okrašlováním vagonu zvenčí. Někteří donesli chvoj, vázali věnce a já maloval na stěně vagonu bohyni hudby (děvu s harfou). Na protější stěně úryvek z Dalibora: ‚Který pak Čech by neměl hudbu rád?‘ Pracuje se silně ve všech vagoncích a vidíš krásné umělecké obrazy našich dvou akademických malířů: Žižka s palcátem ve válečném voze (Kdož jste boží bojovníci), Sokol s rapírem na stráži (Kupředu, zpátky ni krok), v pozadí jeho silhoueta Prahy, Mistr Jan Hus na hranici. Blaničtí rytíři spící ve Blaníce (bohyně války odhaluje oponu Blaníku a vidíš odpočívající vojíny ve francouzských uniformách s bílo – červenou páskou. Raněný voják a za ním v mlze Karlův most a Hradčany. I ze chvoje vidíš nádherné práce.“ Zápis ze dne 17. května 1918; Osobní deník Jana Čížkovského, s. 66.

⁴³ J. NOVOTNÝ, *Smrtí*, s. 91.

⁴⁴ Foto in: *K vítězné svobodě*, s. 122, O. VANĚK – V. HOLEČEK – R. MEDEK (eds.), *Za svobodu II*, s. 731, 733; J. KOPTA, *Třetí rota*, s. 438; V. CHÁB, *Bachmač*, s. 92; V. M. FIC, *Československé legie II*, obrazová příloha po s. 304. Další obrazy s nápisy v ruštině viz foto in: M. PLESKÝ, *Dějiny*, s. 133; J. KYNCL, *Od Bachmače*, s. 234.

⁴⁵ J. RADA, *Pan*, s. 23.

Jako materiálu vojáci používali opět toho, co se podařilo sehnat po-dél trati. Bylo to hlavně chvojí, listí, mech, dřevo a bílá březová kůra. Na obrazy dobrovolci kupovali v okolních městečkách barvy (popří-padě si je vyráběli), štětce, barevné papíry, plátno a různé látky nebo stuhy, z nichž vyráběli praporky.⁴⁶ Obrazy byly buď malovány přímo na stěnu vagonu, nebo na *palatku* (celtu) a zavěšeny do předem připra-veného rámu.⁴⁷

Osazenstva jednotlivých těplušek mezi sebou urputně soupeřila o tu nejlépe vybavenou i vyzdobenou a velitelé vlaků v součinnosti se zábav-ními výbory nebo komitety rot a pluků vypisovali soutěže o nejzdařilejší výzdobu vagonu.⁴⁸

Ceny pro vítěze sice nepatřily k nijak závrtným (šlo většinou o men-ší finanční částku), ale byly příjemnou motivací a odměnou. Osvěto-vá komise 4. střeleckého pluku vypsala soutěž o pěti věcných cenách, historik pluku Metoděj Pleský s odstupem času zdůrazňoval, že soutěž podnítila k aktivitě všechny těplušky a „... tak za krátkou dobu nebylo neozdobeného vagonu...“. Oceněné dekorace byly opět buď vlastenec-kého nebo vlastenecko-historického rázu (např. Jan Kozina nebo Jan Žižka).⁴⁹

Svrážná bývala dílka „mechanická“ – většinou větrníky umístěné na střeše vozu. Tyto větrníky nevypadaly nijak primitivně, doplňovaly je pomalované a oblečené postavičky, které se ve větru různě pohybovaly. K nejoblíbenějším patřili mocnáři František Josef I. a Vilém II. Andrej Šikura doložil to, jak „větrníky“ obou mocnářů vypadaly: „Na strechách teplušiek boli pripevnené drevené figúry nemeckého cisára Viliama a rak-úsko-uhorského Františka Jozefa v životnej veľkosti do $\frac{3}{4}$ tela, ako pília či rúbajú drevo apod. ‚Pracovali‘ silou vetra, prípadne prúdu vzduchu, keď

⁴⁶ A. ZEMAN, *Osvoboditelé*, s. 184.

⁴⁷ J. BRUNNER, *Vystoupení úderného praporu v Kaňsku*, in: A. ZEMAN a kol., *Ces-tami IV*, s. 40.

⁴⁸ J. KYNCL, *Od Bachmače*, s. 233.

⁴⁹ M. PLESKÝ, *Dějiny*, s. 134.

sa vlak hýbal.⁵⁰ Někdy se nad střechou těplušky vznášel docela autentický model letounu.⁵¹

Vnější výzdoba těplušek byla v každém případě prezentací československého osvobozenického hnutí a sebe prezentací jednotlivých autorů. Dobrovolci těmito nepříliš komplikovanými obrazy sdělovali okolí i sami sobě, kdo jsou, jaká je jejich historie a současnost. Ve vysoce politizovaném prostředí vojska představovala výzdoba symbolickou komunikaci, která byla obrácena na první pohled vně hnutí. Při bližším zkoumání se však ukazuje, že možná primární cíl jejich snažení byl zaměřen dovnitř, do nitra hnutí; otázkou zůstává, jestli si to sami uvědomovali. Vojáci se předháněli mezi sebou, komentovali (pochvalně nebo pohrdlivě) výtvary ostatních, vzájemně se inspirovali. Důležitým faktorem byla podpora ze strany velitelů, kteří většinou rychle rozpoznali význam takové volnočasové aktivity.

Symbolická komunikace z končícího jara však brzy přešla do zcela jiného způsobu dorozumívání. Na těpluškách se v druhé polovině května a počátkem června 1918 začínaly objevovat mezi pozvolna uvažující a rozpadající se výzdobou nové nápisy. Tentokrát nevypovídaly o minulosti, ale o současnosti. Nápisy: „Štětky neodevzdávejte, bude se bílit“, „připravte vápno, budeme bílit“ nebo jen „budeme bílit“ měly pro zasvěcené jasný význam. „Štětky“ označovaly pušky a další zbraně, „vápno“ municie a sloveso „bílit“ oznamovalo blížící se konflikt se sovětskou mocí.⁵²

Adolf Zeman vystihl, co legionáři pod výše uvedenými výrazy vnímali: „A toto slovo ‚bílit‘ letělo od úst k ústům, nejprve jako žertovný, vlastně nic neznamenantící výraz, jehož význam však pomalu rostl a nabýval zhuštěné náplně, měnil se v tajemný jakýsi přízrak, v němž tkvělo nějaké zoufalé odhodlání, pevná naděje, ale i vědomí, že poteče krev.“⁵³

⁵⁰ B. URBANOVÁ – F. VRÁBEL (eds.), *Spomienky*, s. 155.

⁵¹ Viz fotografie in: O. VANĚK – V. HOLEČEK – R. MEDEK (eds.), *Za svobodu III*, s. 756.

⁵² M. PLESKÝ, *Dějiny*, s. 153.

⁵³ A. ZEMAN, *Osvoboditelé*, s. 241.

Ešelony

Vagony obydlené stovkami a tisíci dobrovolců tvořily kromě lokomotiv zřejmě nejdůležitější část ešelonu, rozhodně tu nejhlasitější, ale ne jedinou. Na koleje se na jaře 1918 přestěhovala totiž celá československá armáda v Rusku, jak už bylo ostatně zmíněno výše. Důstojnické *klasňáky* poskytovaly o něco větší pohodlí a hlavně soukromí, ale ne zase o mnoho: „Poručík... seděl ve svém oddělení osobního vagonu, které bylo od nějakého času jeho obydlím. Jedno sedadlo měl upraveno jako lože, druhé používal k sezení. Stolkem byl mu kus prkna, přibitý na stěnu vagonu u okna. Příbytek takto upravený neskýtal valného pohodlí.“⁵⁴ Janko Jesenský popisoval mnohem luxusněji vybavený vagon Vladimíra Daxnera následovně: „Jeho salónný vozeň byl připátý k ešelonu pekárov. Mal v ňom izbičku so stolíkom, stoličkami, kanapkou, kobercami, osobitnou spálňou, kuchynkou a toaletou. Tu býval so svojím sluhom.“⁵⁵

Zřejmě nejrozmanitější sestavu měly ešelony dělostřeleckých jednotek (například 1. dělostřelecká brigáda *Jana Žižky*): na plošinových vozech byla převážena děla nebo povozy a v nákladních vagonech koně. Velká část koní byla odprodána již na Ukrajině, ale dělostřelci si pochopitelně alespoň nejnutnější počet zvířat udrželi. Na cestě byl s tahouny velký problém, jen s obtížemi se sháněla potrava pro vojáky, natož pro koně, opatrovatelé opět získávali nutnou píci nákupem i krádežemi. Koním rozhodně nesvědčila ani dlouhá období ve vagonech, muži se je proto snažili při každé delší zastávce provést alespoň v blízkosti nádraží. Rozmáhaly se choroby koní, přičemž nedostatek jakýchkoliv léků a často i zvěrolékařů vyústil ve ztráty desítek kusů.

Asi nejzajímavějším nákladem československých vlaků byla letadla. Jejich letecký oddíl nepatřil k nejpočetnějším, ale složená křídla a trupy strojů fascinovaly nejen dobrovolce z ostatních ešelonů, ale také ruské civilisty. O skladových vozech s municí a dalšími zásobami už zmínka byla. Armádní sbor disponoval několika zdravotními vlaky, v nich se kromě

⁵⁴ R. VLASÁK, *Zrádce?? Román ze života legionářského*, Praha 1929, s. 215.

⁵⁵ Janko JESENSKÝ, *Cestou k slobode*, Martin 1936, s. 102.

*Koně vždy tvořili neodmyslitelnou a zároveň cennou součást nákladu
legionářských ešelonů*

dlouhodobě nemocných přepravovali zranění ze srážek u Bachmače. O těchto vlacích je pojednáno na jiném místě knihy v souvislosti se zdravím armády.

Téměř každý vlak měl s postupem času vlastní dílny (ale asi ne úplně všechny níže uvedené vždy současně); nejčastěji to byla dílna zbrojařská nebo zámečnická, automobilní, krejčovská a ševcovská, včetně výroby a oprav kožených součástí výstroje – opasků apod.⁵⁶ Všechny byly pochopitelně umístěny ve vagonech a všechny měly pořád dostatek práce; fotografie dokazují, že dílny byly dobře vybaveny. Specializované těplušky byly zpočátku využívány i jako vozy obytné, pro řemeslníky samotné, ale postupem času a se získáním nových těplušek se situace vyplešovala.

⁵⁶ Fotografie in: O. VANĚK – V. HOLEČEK – R. MEDEK (eds.), *Za svobodu III*, s. 807, 815, 818, *K vítězné svobodě 1914–1918–1928*, Praha 1928, s. 118.

Jak potom vypadala například krejčovsko-obuvnická dílna na kolejích? „Vůz je rozdělen na dvě poloviny. Na jedné jsou vysoké prkenné kavalce... Uprostřed vozu stojí malá kamínka rozpálená do červena. Druhá polovina vozu je krejčovskou a obuvnickou dílnou. Lampa přivěšená drátem ke stropu vozu houpá se ze strany na stranu.“⁵⁷ Jen výjimečně bylo k nalezení něco jako drobné truhlářské dílny, v nichž vznikalo další vybavení, doplňky a nábytek pro stále se vylepšující mobilní legionářské domácnosti. A ani takových mobilních knihařských dílen nebo fotografických laboratoří zřejmě též mnoho nebylo.⁵⁸ Jednu fotografickou laboratoř provozovala skupina okolo Františka Parolka pod záštitou Uměleckého oddělení.⁵⁹ Později byly ve vlacích zřízeny i mobilní prádelny a lázně.⁶⁰

Tím však není škála specializovaných pracovišť rozhodně vyčerpána; možná lze ponechat stranou holičský salon, ale kuchyně a pekárny byly pro dobrovolce jistě neopominutelnou součástí jejich ešelonu. Jak vypadala vlaková kuchyně, to dokládají dochované fotografie. Kuchaři pracovali s mnohdy velmi improvizovanými plotnami nebo využívali upravené polní kuchyně zbavené podvozků.⁶¹ Jan Falář si zapsal: „Koreněvo. Stojíme zas! Přílišnými nepořádky na drahách nejde to dál. Původně jsme měli směr na Kursk. Některé naše části tam snad jely. Jest trochu lepší nálada ve vagóně. Kuchyň máme ve vlaku, takže máme jíst pravidelně. Ráno a večer je čaj, v poledne žlutá kaše. Jestli je možno, chodí se dvakrát.“⁶²

Jeden z armádních pekařů František Fiala byl svědkem experimentální stavby pece na chleba přímo v těpluše, problémů se sháněním mouky a také rozhodnutí velení pluku koncentrovat všechny pekaře: „Někteří někde našli cihly, což byla v Rusku věc dosti nezvyklá, k naší velké radosti

⁵⁷ Ferdinand BLOCKÝ, *Malý rozvědčík*, Praha nedatováno, s. 6.

⁵⁸ Fotografie in: O. VANĚK – V. HOLEČEK – R. MEDEK (eds.), *Za svobodu III*, s. 814.

⁵⁹ Ilona KRBCOVÁ, *Z deníku umělecké skupiny Františka Parolka*, Historie a vojenství 60, 2011, č. 2, s. 120–123.

⁶⁰ František RICHTER, *Pod prapory legií. Z táborů zajateckých do Sibiře a kolem světa*, Praha 1920, s. 59.

⁶¹ „Kuchyně jsme strčili do krytých vozů...“ J. KYNCL, *Od Bachmače*, s. 232.

⁶² Zápis ze dne 15. března 1918; Osobní deník Jana Faláře, s. 65.

Původně improvizované pece byly přímo ve vagonech záhy nahrazeny stabilními výkonnými pekárny

někdo objevil v nádražním skladišti prohýbaný plech, který kdysi patrně také sloužil za klenutí do nějaké pece. Do jedné půli vagonu se vystavěla podezdívka, na podezdívku se položilo klenutí z plechu, na plech se nanosilo písku a bylo hotovo.“⁶³ Do té doby vojenští pekaři pekli v pecích na zastávkách a ve vesnicích. Vařilo se a peklo v průběhu cesty a jídlo se rozdávalo během zastávek, upečený chléb se pak distribuoval mezi vlaky v dané oblasti. Kuchaři a pekaři byli, jako ostatně ve všech armádách historie, obviňováni, že si nejdříve přilepšují sobě, pak důstojníkům a na mužstvo se dostane až to, co zbude.

⁶³ František FIALA, *Jak jsme pekli chléb*, in: A. ZEMAN a kol., *Cestami IV*, s. 113n; srov.: fotografie vnější i vnitřní podoby pekáren na kolejích in: tamtéž, s. 114; *K vítězné svobodě*, s. 119; O. VANĚK – V. HOLEČEK – R. MEDEK (eds.), *Za svobodu III*, s. 811; další fotografie kuchyně štábu armádního sboru a poddůstojnické kuchyně třetího pluku in: *K vítězné svobodě*, s. 118.

O tom, že ani práce v chlebopekárnách nebyla zcela bezpečná, svědčí událost z 5. května 1918. Toho dne došlo deset minut před osmou hodinou ranní k velkému železničnímu neštěstí ve stanici Nikulino. Zřejmě z nedbalosti ruských železničních pracovníků se srazil československý vlak č. 54 vezoucí divizní chlebovou pekárnu a nové dobrovolníky do vojska s protijedoucí lokomotivou. Výsledkem byla demolice celkem jedenácti vagonů a smrt třinácti dobrovolců; dalších padesát jedna bylo raněno (z toho osmnáct těžce). Záchranné práce ztížil požár, který v troskách vznikl od kamínků v těpluškách. Pohřeb se konal 7. května odpoledne za velmi chmurné nálady.⁶⁴

Dobrovolci si mohli přilepšit nákupy v tzv. *lávočkách*, to byly nevelké obchody, které začínaly vznikat během pobytu armádního sboru na Ukrajině a pochopitelně se také spolu s ním přestěhovaly na koleje. Na Ukrajině vojáci trpěli absolutním nedostatkem základních životních potřeb, zásobovači jen s vypětím sil získávali základní potraviny, a proto mnoho jinak potřebných předmětů zůstávalo stranou. Dobrovolci se z tohoto důvodu rozhodli založit svépomocné organizace k obstarání drobné galanterie (nitě, jehly, knoflíky), zápalek, svíček, tabáku, cigaretového papíru, cukru, drobných pochutin a uzenářských produktů. Nejčastěji se jednalo o tzv. rotné prodejny, kdy se část mužstva roty složila na základní kapitál a z toho se nakoupil sortiment.

Většina *lávek* stála na schopných a podnikavých nákupcích, kteří byli schopni například v Kyjevě sehnat vše požadované. *Lávky* byly pak po Bachmači umístovány do nákladních vagonů, z kterého polovina sloužila jako sklad a druhá jako samotná prodejna. Stačilo jen sehnat několik prken jako police, pak improvizovat prodejní pult a v neposlední řadě namalovat, nebo alespoň křídou napsat, firmu na dveře.⁶⁵ *Lávočky* nemohly suplovat klasické zásobování, přesto pomáhaly se zvýšením komfortu

⁶⁴ Československý Deník č. 68 ze dne 7. května 1918.

⁶⁵ Viz fotografie *lávočky* in: K vítězné svobodě, s. 119, O. VANĚK – V. HOLEČEK – R. MEDEK (eds.), *Za svobodu III*, s. 823. Fotografie skvěle zásobené *lávky* in: P. FINK, *Bílý admirál. Profil kolčakovštiny. Poznámky a dokumenty. Ze zápisníku válečného korespondenta*, Praha, nedatováno, obrazová příloha.

života dobrovolců a někdy jejich provozovatelé současně působili jako intendanty a nákupčími.

Do vlaků se stěhovaly mnohé úřadovny, ať už nevelké rotní kanceláře, tak i celé štáby pluků, divizí, armádního sboru a přidružených služeb včetně těch zásobovacích (nezapomínaje na nemalé archivy jednotek). V jedné z kanceláří, konkrétně vojenského odboru Odbočky Československé Národní rady, pracoval Karel Fibich. Popsal, jak vypadala kancelář na počátku cesty na východ do Vladivostoku: „Cestovní kancelář vojenského odboru má ovšem patřičnou ‚ránu‘, nadiktovanou těpluškovými poměry. Psací stroj je umístěn na palandě. Píše se na něm v sedu s roztaženými nohama. Rozviklaná bedna od sucharů, naplněná nábořovou poštou, slouží bratru Ježkovi za psací stůl. Jenda úřaduje na fošně v sedu jízdomo. Tláskal se svým protokolem rozložil se na druhé polovině palandy a stojí na Jendově sedátku...“⁶⁶

A když už bylo napsáno, že se do vlaků musely stěhovat všechny součásti sboru, je nutno dodat, že to platilo i na československou tiskárnu (později se jí přezdívalo „pochodová tiskárna“) a redakce všech periodik včetně *Československého deníku*: „... a 10. března jsme i s listem přešli do vlaku. Tehdy nám psal Florian Zapletal z Moskvy, že je to šílenství, chtít ve vlaku vydávat časopis, a to ještě denní list. A brzo posílal články do toho šíleného podniku, který vycházel ve vlaku do konce srpna, kdy teprve jsme se přestěhovali do všedních místností. A v té době kromě normálního vycházení *Deníku* vydali jsme ještě jedno nebo dvě čísla odborného časopisu ‚Č.S. Vojáka‘ a několik čísel ‚Slovenských Hlasů‘...“⁶⁷

O něco větší problémy než redakci činilo přestěhování na koleje tiskařům. Nejdříve se musel zakoupit nový tiskařský stroj, který byl přimontován k podlaze vagonu, ale i přesto „strojmistrovi každé chvíle se

⁶⁶ K. FIBICH, *Povstalci II*, Praha 1938, s. 230. Fotografie další kanceláře in: O. VANĚK – V. HOLEČEK – R. MEDEK (eds.), *Za svobodu III*, s. 806.

⁶⁷ Josef KUDELA, *Informačně Osvětový*, in: Vincenc ČERVINKA, *Naši na Sibiři, Kapitoly vlastní i cizí*, Praha 1920, s. 51; fotografie in: *K vítězné svobodě*, s. 117, O. VANĚK – V. HOLEČEK – R. MEDEK (eds.), *Za svobodu II*, s. 682, 683.

otřesy vagonu porouchal stroj...“⁶⁸ Lépe na tom nebyli ani sazeči: „Tu ovšem přeskakovala sazečům písmena v kasách z přihrádky do přihrádky.“⁶⁹ Přesto se dařilo sázet i tisknout a noviny byly distribuovány za pomoci kurýrů, kteří se mnohdy jen s vypětím sil proplétali nespolehlivým ruským dopravním systémem; noviny se tak mohly zpozdit až o několik týdnů.

V létě 1918 už byly ešelony dobře vybavené a vystrojené. Metoděj Pleský s jízdním oddílem rozvědčků obsadili vlak o sedmnácti vozech: „Byl to především služební vůz, ukořistěný v Serdobsku, pak kancelář, dva osobní vagony pro mužstvo, sedm vagonů pro koně, vagon pro kuchyni, vagon pro proviant, jiný pro výstroj, jeden pro oves, dále plošina na seno a vagon s dílnami sedlářskou, obuvnickou a krejčovskou.“⁷⁰ Československé vojsko se stalo svérázným organismem žijícím na mnoha stovkách, ba tisících kilometrech ruské železné dráhy.

Blíží se střet se sověty

Nálada v ešelonech a těpluškách však nebyla na konci jara a na počátku léta 1918 zrovna povzbudivá. Vojáci i důstojníci cítili, že jejich plánovaná cesta do Francie nebude nejjednodušší. Zpočátku mohli omlouvat pomalý transport směrem na východ přepravními problémy způsobenými zmatkem spojeným s postupem vojsk Ústředních mocností do nitra Ukrajiny, navíc se v té době starali více o vlastní problémy než o cokoliv jiného.

Vlaky stály dlouhé dny na odstavných kolejích, zdánlivě bezdůvodně, narůstala nervozita a nevraživost vůči těm, kdo řídili dopravu. Narůstala i nedůvěra vůči vlastním vůdcům, vojenským i politickým, kteří se snažili uklidňovat stále podrážděnější vojáky sliby o brzké nápravě, ale texty

⁶⁸ František RICHTER, *Pod prapory legií. Z táborů zajateckých do Sibiře a kolem světa*, Praha 1920, s. 61.

⁶⁹ F. RICHTER, *Pod prapory*, s. 60.

⁷⁰ M. PLESKÝ, *Velezrádci V*, Praha 1938, s. 41.

o brzkém urychlení dopravy otištěné v *Československém deníku* byly přijímány s vyloženou nevraživostí.

Bolševický režim viděl v existenci československého armádního sboru několik zajímavých možností. Jednou z nich byl eventuální přechod dobře vycvičených, zkušených a neohrožených vojáků do rodící se Rudé armády, což zdůrazňuje například historik Victor Miroslav Fic. Druhou variantou bylo úplné rozpuštění armádního sboru a odchod vojáků do zajateckých táborů nebo jejich využití jako pracovní síly.⁷¹ Toto řešení bylo podloženo obavami bolševiků z možného ozbrojeného kontrarevolučního vystoupení Čechoslováků v povolžské oblasti nebo na Sibiři, kde sovětský režim ještě nebyl příliš silně zachycen.

Bolševici se obávali síly čtyřiceti tisíc organizovaných a ozbrojených vojáků, jejichž politická a ideologická výzbroj na jednu stranu souzněla s jejich (ohledně sociálního státu), ale na druhou stranu (nacionalismus a právo na sebeurčení národů) s ním byla zcela nespojitá. V Moskvě a na dalších místech probíhala komplikovaná jednání mezi špičkami obou stran, ale optika vojáků z těplušek viděla v politických jednáních stále menší možnost mírumilovného východiska.

Dobrovolci na nejasnou situaci reagovali po svém: vznikaly *latriny*, neověřené a většinou nepravdivé zprávy, které někdy vycházely z bolševické propagandy. Zejména čeští bolševici rozšiřovali katastrofické informace, že české jednotky mají být využity jako policejní síly ve francouzské Africe, popřípadě že na ně během příští plavby do Evropy čekají německé ponorky. Čeští bolševici ještě během pobytu armádního sboru na Ukrajině zdůrazňovali, že odjezdem z Ruska se dobrovolnické oddíly změní v „žoldáky“, s nimiž bude mezinárodní kapitál provádět, co bude chtít.⁷²

Zprávy se proměňovaly a „vylepšovaly“ jedinec od jedince, kroužily mezi těpluškami a ešelony, získávaly na dramatickosti a senzačnosti.

⁷¹ V. M. FIC, *Československé legie II*, s. 15–16, k Rudé armádě tamtéž, s. 136–143, srov.: Bohuslav LITERA, *Historie Rudé armády 1917–1941 I-II*, Praha 2009.

⁷² V. M. FIC, *Československé legie v Rusku a boj za vznik Československa 1914–1918*, Praha 2006, s. 144.

Velení legií nezbyvalo nic jiného než s nepodloženými zprávami bojovat články v tisku, různými příležitostnými proklamacemi nebo na svolávaných schůzích.⁷³ Někdy tehdy se začal rodit specifický fenomén, který posléze získal pejorativní označení *těplušková politika*. Tento fenomén zasahoval zásadním způsobem do nálady a morálky mužstva až v pozdějších letech, na konci jara 1918 však byl také obrácen proti politickému a vlastně i vojenskému vedení legií. Vojáci zažívali od ruské strany nekončící řadu ústrků, alespoň oni tak mnoho aktivit bolševických komisařů, vojáků a úřadů chápali. Ve stejné chvíli jim jejich političtí představitelé vysvětlovali, že se musí zdržet veškerých nepřátelských akcí, že musí vše trpělivě snášet, protože jsou jen hosty. Při diskuzích v těpluškách a nádraží se zvětšovaly rozpory mezi vojskem a jeho politickou reprezentací, které existovaly již po mnoho měsíců, a které nezahladilo ani krátkodobé osobní působení T. G. Masaryka.

Na problematickém náhledu dobrovolců na velení a celou evakuační akci měl podíl také československý tisk, zejména *Československý deník* čas od času otiskoval nepřiliš jasné, nebo navzájem si odporující zprávy. Zvětšoval tak již dost velké napětí a nervozitu mezi vojáky, Adolf Zeman charakterizoval někdy nešťastnou roli *Československého deníku* následovně: „V těchto dnech nervového napětí a duševní nudy, četlo se každé tištěné slovo jako Písmo svaté, rozebíral se zjevný i tajný smysl každé věty a komentoval se tím, co tajemná fáma roznášela po vagonech, jakýmsi

⁷³ „Jindy jsou však pochybnosti i kolébání, ba sklon uvěřit těm „strašným sluchům“, jež se tu a tam šíří. A sluchy jsou takové: Že jsme prodáni, že jsme zrazeni, že nás někdo někde zařeže, že všichni zdechneme hladem a morem, že jedeme jako „kanonenfutter“, že nás ten či onen prodal Němcům za půldruhého milionu, že na nás čekají německé ponorky, jež nás ihned utopí atd.“ R. MEDEK, *Historická cesta*, in: Československý voják č. 9, ze dne 30. března 1918; srov.: „V masách střelců roznášejí se zde sluchy (pověsti) o temných jakýchsi příčinách zadržování našeho odjezdu na východ. Mluví se přímo o zradě. Počítejte s psychologii mas...“ Rudolf RAŠE, *Bachmač*, in: *Bachmač*, s. 161. K tématu fám D. VÁCHA, *Vzpomínky na události, které se nikdy nestaly. Fámy z let 1914–1920 v paměti československých legionářů*, in: Václav BŮŽEK – Jaroslav DIBELKA (eds.), *Utváření identity ve vrstvách paměti*, České Budějovice 2011 (= Opera historica 15), s. 283–321.

nevysvětlitelným způsobem. Běda každému slovu a každé větě, jež nebyla volena s rozmyslem a nedovedla počítat s touto náladou. A to „Čsl. deník“ nedovedl. Tento list, tištěný za účely informačními pro vojsko také v jednom z ešelonů, byl nejpodivuhodnějším typem žurnalismu za světové války. Leč scházel mu stálý styk s vojensko-technickým vedením našeho vojska a vedením politickým. Přílišnou samostatností a neinformovaností pak se stávalo, že psal s podivuhodnou přímostí o událostech a věcech, jež z důvodů vojenských i politických měly spíše býti pomínuty mlčením. Jeho postavení ovšem bylo těžké. Nebylo žurnalisticky ani politicky vyspělých sil, nebylo kontaktu ani pomůcek...“⁷⁴

Politici v čele s Prokopem Maxou (nebyl jediným, ale dobrovolci si nejvíce všímali právě jeho prohlášení), kteří měli mandát T. G. Masaryka, jednali s bolševickými předáky o klidném odjezdu Čechoslováků z Ruska a dospěli mezitím k dohodě. Jednotky čs. armádního sboru mohou projet Rusko s podmínkou, že v Penze odevzdají převážnou část výzbroje. Dalším bodem dohody byl odchod tzv. kontrarevolučních důstojníků ze sboru; jednalo se převážně o ruské vyšší důstojníky včetně velitelů štábů, pluků a praporů. Československý armádní sbor se měl Ruskem pohybovat nadále jako „skupina svobodných občanů, kteří se rozhodli odejet do Francie“ a sověty přislíbily veškerou pomoc s dopravou i podporu při zásobování.

Dohoda zároveň nekompromisně stanovila požadavek odevzdat veškerou těžkou výzbroj včetně dělostřelectva a letadel, většiny kulometů a skoro všech pušek a munice, z nichž část už byla odevzdána jako „bratrský dar“ v Kursku. Každý ešelon si měl ponechat pro vlastní obranu jediný kulomet a 168 ručnic s příslušnou municí, 300 nábojů na pušku a 1200 nábojů na kulomet. Mnohdy to však nebylo dodržováno, nutno přiznat, že ani jednou stranou.⁷⁵

⁷⁴ A. ZEMAN, *Osvoboditelé*, s. 142.

⁷⁵ Ke komplikovaným jednání Bohumila Čermáka, Prokopa Maxy a Vojtěch Klecandy s Lvem Davidovičem Trockým, Nikolajem Iljičem Leninem, Josefem Vissarijonovičem Stalinem a dalšími předními představiteli bolševického režimu V. M. FIC, *Československé legie II*, s. 43n.

*Vynucené odevzdávání výzbroje 5. čs. střeleckého pluku sovětům
na nádraží v Penze*

Z politického hlediska se jevila jako docela slušný úspěch, ale vojáci odmítali předat bolševikům zbraně, granáty i munici. Těplušky se tak staly místem zuřivých hádek a neméně sverepých nadávek vůči Československé národní radě. Metoděj Pleský napsal: „Což to byla maličkost, když se náš voják musil loučit s puškou, v které měl jedinou záruku své nedotknutelnosti?“⁷⁶ Josef Kyncl jako kdyby k tomu dodával: „Napřed jim zbraně odevzdáme a pak se na nás vrhnou!“⁷⁷ Vitalij Vais si zapsal několik výkřiků rozhořčených dobrovolců dobře dokreslujících náladu ve vojsku: „Na frontě je, prasata, zahazovali a my je za nimi sbírali!“ „Od nás je chtějí? Ať si pro ně přijdou! A ať si s sebou nezapomenou vzít keson na krev! A žebříňáky na kosti!“⁷⁸

⁷⁶ M. PLESKÝ, *Velezrádci IV*, s. 132.

⁷⁷ J. KYNCL, *Od Bachmače*, s. 233.

⁷⁸ Vitalij VAIS, *BOS III. Bojovníci – oběti – spekulanti*, Praha 1933, s. 160.

Dobrovolci se nehodlali rozloučit s puškami, které mnohdy získali s nasazením života; chápali, že dobrá výzbroj může být tím jediným, co bude stát mezi nimi a zničením. Místní sověty na dalších místech trati přitom nerespektovaly dohodu a požadovaly odevzdávání dalších zbraní; některé ešeloný dojely do Vladivostoku vlastně odzbrojené. Jednotka Josefa Měchury například v Kirsanově odevzdala veškerou výzbroj včetně jezdeckých koní, zůstaly jim jen šavle a ukryté ruční granáty.⁷⁹

Vojáci, mnohdy s tichým i otevřeným souhlasem velících důstojníků jednotlivých vlakových souprav, přikročili k poměrně svéráznému, nenásilnému a tichému protestu – k pokusům o ukrytí zbraní. Ručnice, součástky kulometů, ruční granáty a samozřejmě spousta munice, chladné a krátké palné zbraně, to vše zmizelo v nejrůznějších důmyslných úkrytech v těpluškách. Vojáci využili každého prostoru: vznikaly tajné schránky pod podlahou, falešné výdutě ve stěnách, ručnice byly maskovány jako výztuže lůžek, vojáci ukrývali pušky do komínků těpluškových kamen a přivazovali na osy kol.⁸⁰ Legionáři jednoho ešelonu ukryli rozebraný kulomet do kuchyňského kotle, patrony schovali do oblečení a kulometné pásy si omotali okolo těl,⁸¹ na padesát pušek vojáci narovnali do tajného úkrytu pod pecí na chléb.⁸²

Slovenský legionář Andrej Šikura vzpomínal, že dobrovolci na jednu stranu odevzdávali zbraně bolševikům, ale vzápětí odkupovali jiné od ruských vojáků, kteří procházeli Penzou na cestě z fronty domů.⁸³ Opět Vitalij Vais zanechal popis, jak vojáci v jeho ešelonu ukrývali

⁷⁹ J. MĚCHURA, *Rozvědčící*, s. 29.

⁸⁰ Jan CINERT, *Z Kyjeva*, in: A. ZEMAN a kol., *Cestami III*, s. 208; srov.: A. BORKOVEC, *Do Sibíře...*, in: Tamtéž, s. 239; Josef KONEČNÝ, *Počátek bojů Čekovy povolžské skupiny u Serdobska*, in: Adolf ZEMAN a kol., *Cestami IV*, s. 57. Například jeden ešelon 8. pluku (pořadové číslo 11, velitel štábní kapitán Lev Prchala) dorazil až do Vladivostoku ještě před vypuknutím nepřátelství s bolševiky a dokázal propašovat zarážející množství zbraní: 13 kulometů Maxim, 8 lehkých kulometů Chauchat, 200 pušek, 250 granátů a 80.000 nábojů.

⁸¹ Jožka M. (J. MLČOCH), *Čeljabinský incident*, Sibiřská 5, leden 1926, s. 15.

⁸² F. FIALA, *Jak jsme pekli chléb*, s. 113.

⁸³ B. URBANOVÁ – F. VRÁBEL (eds.), *Spomienky*, č. 2, s. 153.

zbraně: „Ruční granáty a revolvery, kterých není ostatně mnoho, schováváme do ventilátorů na střeších vagonů a železných kamínek v těpluškách... ručnice připevňujeme drátem pod vagony k nosným traversám.“⁸⁴ Vais navíc uvádí, že mnozí vojáci odevzdávané zbraně znehodnotili, aspoň tím, že z nich vyhodili nějakou drobnou součástku.⁸⁵

Štěstím pro dobrovolce bylo, že bolševici neměli k dispozici žádné směrodatné seznamy výzbroje armádního sboru (není jisté, zda něco podobného vůbec existovalo), a tak neměli podklady, na jejichž základě by mohli přesně kontrolovat kvantitu odevzdávaných zbraní. Dobrovolci na dohodu, která byla naplňována v Penze, reagovali ještě jinak, ale opět po svém. Na těpluškách se začaly vedle husitských hesel nebo Libušina proroctví objevovat lakonické nápisy: „Odzbrojená garda“ nebo „Bezbranní emigranti“.

Největší problémy nastávaly v době, kdy byli dohledem nad odzbrojením ešelonů pověřeni čeští bolševici v Penze, mnohdy jen náhodou se tam podařilo zabránit krvavým konfliktům. Zatímco komise složené z Rusů často těplušky nekontrolovaly, ale spolehly se na čestné slovo, že zbraně byly odevzdány všechny, čeští bolševici se chovali jinak. Mnozí totiž přeběhli před nedlouhou dobou a věděli, že dobrovolci zbraně ukrývají.

Problémy se tedy zintenzívnily po 16. dubnu, kdy ruští činovníci přepustili místa ve společné odzbrojovací komisi českým komunistům. Jedním z nich byl jakýsi Brabec, podle kterého dostali čeští členové komise posměšnou přezdívku „brabčáci“.⁸⁶ Metoděj Pleský v tomto kontextu nepřesně uvedl, že dobrovolci začali ukrývat zbraně až poté, co druhá strana přestala dodržovat dojednání předchozích úmluv.⁸⁷ Někteří vojáci odevzdávání výzbroje prožívali velmi emotivně. Rudolf Vlasák psal o plačících dělostřelcích, kulometčících a o jednom pěšáku, co raději teatrálně

⁸⁴ V. VAIS, *BOS III*, s. 161.

⁸⁵ Tamtéž, s. 161.

⁸⁶ R. VLASÁK, *Zrádce??*, s. 214.

⁸⁷ M. PLESKÝ, *Velezrádci IV*, s. 139.

přerazil pušku, se kterou útočil u Zborova, než aby ji hodil na hromadu ostatních.⁸⁸

Prohlídky osobních věcí poté, co bolševici pojali podezření, že Čechoslováci obcházejí dohody, znamenaly další vyostření vzájemných vztahů: „To jsme měli již tisíc chutí rozmlátit komisi hlavy...“⁸⁹ K fyzickým střetům došlo jen výjimečně, a pokud ano, bylo by možno psát o fackách, jako třeba Josef Kopta.⁹⁰ V některých případech příliš agresivní agitace dobrovolci tyto agitátory zatklí a propouštěli je až na nátlak vedení.

Čeští bolševici vycházeli z předpokladu, že morálka ve sboru je značně narušena a doufali v zisk několika tisíc branců pro rudé gardy. Jejich agitace byla proto vedena velmi agresivně, promlouvali, přemlouvali, rozdávali stovky a tisíce výtisků jejich novin *Průkopník*, dobrovolci překřtěný na *Podkopník*.⁹¹ V konečném důsledku se tato agresivita obrátila proti nim a přeběhlíků bylo zřejmě jen několika málo stovek.⁹²

Vše se zkomplikovalo v druhé polovině března aktivitou, která zřejmě vyšla od bolševického vedení, ale již velmi rychle přijali Spojenci za svou. Začalo se uvažovat, že by část armádního sboru opustila Rusko nikoliv přes Vladivostok, ale přes severoruský přístav Murmansk, popřípadě Archangelsk. Změna plánu překvapila vojáky, důstojníky i převážnou většinu československých politických činitelů v Rusku. Všichni se už mezitím smířili s pomalým přesunem přes celé Rusko, Sibiř a Dálný východ až do Vladivostoku. A navíc, náhlá změna plánu jim připadala podezřelá, jako další bolševický úskok. Vojáci už bolševikům nevěřili a nedůvěru měli i k vlastním vyjednavacům.⁹³ Ti se tak ocitli mezi několika

⁸⁸ R. VLASÁK, *Dědek. Příběh starého vojáka*, Praha 1935, s. 80.

⁸⁹ Jožka M., *Čeljabinský incident*, s. 15.

⁹⁰ J. KOPTA, *Třetí rota*, s. 423.

⁹¹ J. KYNCL, *Od Bachmače*, s. 233.

⁹² V. M. FIC, *Československé legie II*, s. 105n.

⁹³ Tamtéž, s. 76, 82n; Karel ZMRHAL, *Armáda ducha druhé míle. Příspěvek k historii československého revolučního boje*, Praha nedatováno, s. 26–28.

mlýnskými kameny: mezi radami Spojenců, příkazy bolševiků a nedůvěrou vojska. Delegáti československého sjezdu v Čeljabinsku tento ne zcela nelogický plán pak zcela odmítli.

Těprve na sklonku dubna 1918 dorazily první ešelony čs. legií do Vladivostoku, kde jejich velitele čekalo další problematické jednání s tamními bolševiky

Doprava ešelonů směrem na východ se mezitím ještě více zpomalovala, místní úřady tyto problémy omlouvaly technickými komplikacemi. Vyslaní dobrovolci ale zjišťovali, že dráha je obecně v pořádku a rozhodně není přetížena natolik, aby nemohla pojmout několik desítek českých vlaků navíc.⁹⁴ Jedna z postav románu Rudolfa Vlasáka situaci komentovala: „Ale řekněte sami! Nenamíchne tohle i mrtvého? Tři dny jedeme, týden stojíme. A já vím, že ti bagáři s námi hrají nějaký Betlém! Jinak to ani není možné!“⁹⁵ Objevovaly se i dobře podložené

⁹⁴ Tamtéž, s. 22.

⁹⁵ R. VLASÁK, *Veselá anabase brásky číslo X*, Praha 1927, s. 226.

zprávy, že doprava je zpomalována z důvodu, aby českoslovenští komunisté mohli intenzivní agitací přetáhnout na druhou stranu co nejvíce dobrovolců.⁹⁶

První ešelon přijel do Vladivostoku až 28. dubna, dalších jedenáct jich v té době stálo za Chabarovskem. Za druhou polovinu dubna vyjelo z Penzy pouze čtyřicet tři vlaků, z nichž většina záhy uvázla na trase.⁹⁷ Transporty do Vladivostoku přijížděly prakticky bezbranné, k dispozici měly jen zbraně, které se vojákům podařilo ukrýt.

Válka na kolejích

Propuknutí nepřátelství s bolševickými organizacemi z časného léta 1918 znamenalo pro těplušky a jejich obyvatele úplnou změnu životního rytmu. Ešelony byly počátkem května 1918 roztroušeny daleko od sebe, od Penzy přes Ural, obrovské dálavy Sibiře, Dálný východ až po vytoužený přímořský Vladivostok.

Ešelony byly náhle skutečnými ostrovy uprostřed bouře. Vypukla válka a těplušky se začaly měnit. Už v prvních dnech tzv. vystoupení proti bolševikům ztrácely přívětivou tvář vlasteneckých obrazů, barev a vlajek. Objevovaly se na nich první stopy přestřelek a přepadení, vnější výzdoba vlastně zmizela. K zásadním změnám docházelo i ve vnitřním uspořádání vagonu, nebyl čas na udržování ani té nejzákladnější úrovně čistoty a pořádku. Pokud se vojáci předtím snažili o uspořádanost svého místa ke spaní, s vypuknutím válečných operací se toto všechno rozpadlo. Vojáci padali do postelí plně oblečení a v botách; mnohdy špinaví a pokrytí bahnem nebo vrstvou prachu. Podlaha se nezametala, po celém vagoně se povalovaly součástky zbraní, munice, granáty, bodáky a další věci bez ladu a skladu, jídelní náčiní bylo někde pohozeno mezi zmuchlanými kusy oblečení a částmi výstroje.

⁹⁶ K. ZMRHAL, *Armáda*, s. 23. Jedním z legionářů, kteří se snažili činnost československých legionářů omlouvat nebo vysvětlovat, byl levicově orientovaný Václav Cháb; V. CHÁB, *Bachmač*, s. 1948.

⁹⁷ V. M. FIC, *Československé legie II*, s. 78.

Těplušku stále zaplňoval štiplavý pach čerstvého potu promíchaný s mnohem nepříjemnějším zápachem potu starého. Oblečení se skoro nepralo a osobní hygiena se udržovala jen velmi sporadicky. Měnil se počet vojáků, některá místa na spaní byla najednou prázdná – jejich majitelé byli buď na nějakém výpadu, padli nebo byli v péči mediků z důvodů zranění či nemoci.

Atmosféra se jevila jako ponurá, nade vším pozvolna vítězila únava a později též nadávky vůči Rusům (spojeneckým i nepřátelským), Spojencům, vlastnímu velení a vlastně vůči všemu. Na hřebíčku na stěně mnohdy visel *Deník* několik dnů či týdnů starý, neboť mezi jednotlivými ešelonmi nebylo spojení a noviny se k nim nedostávaly dříve než s notným zpožděním. Tempo bojových operací bylo u jednotlivých vlaků rozdílné a nikde nedocházelo k nepřetržitým střetům po celé léto. Přesto dobrovolci neměli obvykle čas ani náladu na opravy nebo úpravy jejich pohyblivých příbytků.

Po vystoupení proti bolševikům přibýly k ešelonům a nákladním vlakům pod velením Čechoslováků *broněviky*, někdy je nadšení vojáci označovali za „pohyblivé vozové hradby“.⁹⁸ Mezi jednotkami se pátralo po vojácích, kteří pracovali před válkou na železnici. Z těch se pak stávali strojvedoucí a další nutný personál vlaků.⁹⁹ Dobrovolci a jejich důstojníci dobře chápali specifika železniční války, velmi rychle proto začali improvizovat opevněné vlakové soupravy, které se měly postavit proti bolševickým obrněným vlakům. Na nádražích byly získány tzv. americké nákladní uhelné vagony, jejichž stěny byly ze silného plechu. Boční ochrana pak byla ještě zesílena pytli s pískem, trámy a dalšími pláty plechu. Vznikla tak dvojitá stěna, na níž byly položeny ještě střechy proti šrapnelovým úlomkům.

Podobným způsobem byla opevněna lokomotiva, nejslabší článek celé soupravy. Lokomotiva u těchto improvizovaných bojových vlaků nebývala umístěna vpředu, ale uprostřed, popřípadě se před ni přijal alespoň jeden prázdný plošinový vagon jako ochrana proti nárazu.

⁹⁸ M. PLESKÝ, *Velezrádci IV*, s. 202.

⁹⁹ A. ZEMAN, *Osvoboditelé*, s. 291.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy *Ostrov v bouři* (2. vydání).
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.